

Розвиток етичної культури учнів основної школи в процесі навчання гуманітарних предметів як дидактична категорія

Катерина СЛЕСИК,

кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри методики суспільно-гуманітарних дисциплін КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»

Пріоритети реформування української школи зумовлені її інтеграцією у світовий освітній простір. Це насамперед модернізація змісту освіти, а також розвиток духовного потенціалу особистості в умовах побудови демократичного суспільства, що свідчить про важливість розуміння сутності людини і в сучасну інформаційну епоху. Сьогодення розкриває принципово нові аспекти людської сутності, такі як людина інтелектуальна, людина комунікативна, людина – інформаційна істота, яка живе за принципово новими моделями взаємодії.

Саме морально-духовний аспект буття людини свідчить про принципову особливість її присутності у світі. Висота морально-етичного світогляду, гуманне ставлення однієї людини до іншої, вияв кохання, дружби, поваги відіграють роль рушійної сили її розвитку. У зв'язку з цим увага освіти до формування людини культурної, гуманної, етичної має пріоритетне значення.

Гуманізація і гуманітаризація функціонування навчальних закладів стають найважливішими факторами розбудови української системи освіти, передбачають «олюднення» не лише атмосфери шкільного життя, а й процесів навчання та виховання. Зазначені зміни чітко прописані в нормативних освітніх документах. Закон України «Про освіту» проголосив виховання високих моральних якостей метою освіти [2].

Цій тематиці присвячено багато праць. Значний внесок у теорію виховання моральності школярів зробили такі науковці, як І.Бех, Є.Бондаревська, В.Клепиков, І.Мар'єнко, І.Харламов, А.Шемшуріна, Н.Щуркова та ін. Вони розробили й систематизували питання методології та методики виховання учнів у процесі їх позакласної і позашкільної діяльності, встановили систему закономірностей та принципів організації виховного процесу.

Окремі праці присвячені вихованню в процесі навчання предметів гуманітарного напрямку: етики, української літератури, світової літератури (О.Данилевська, О.Пометун, Г.Токмань, В.Шуляр та ін.). Підлітковий вік відкриває нові психічні можливості школярів, які дають їм змогу заглиблюватися у розуміння етичних понять і пошук

свого місця в етичному світі. Зміст гуманітарних предметів містить досить великий потенціал виховних можливостей для використання його в процесі навчання. Водночас у науковій літературі майже немає праць, які б висвітлювали проблему формування етичної культури учнів основної школи в процесі навчання гуманітарних предметів. Розв'язання цієї проблеми набуває нині особливої гостроти, що й зумовлює актуальність її дослідження.

Метою статті є з'ясування сутності процесу формування етичної культури учнів основної школи засобами навчальних предметів гуманітарного циклу, визначення найголовніших наукових дефініцій проблеми дослідження.

Поняттєвий апарат дослідження охоплює досить розгалужену систему понять, термінів, дефініцій. Найважливішими поняттями цієї системи є: *основна школа, гуманітарні предмети, мораль, основні категорії етики, етична культура, формування, розвиток, навчання, виховання, виховна функція навчання* тощо. Чітке їх розуміння сприятиме з'ясуванню сутності теми дослідження. Розглянемо деякі ключові поняття.

У літературі з питань етики і морального виховання немає єдиного загальноприйнятого визначення поняття **етична культура**. Питання теорії та практики формування етичної культури учнів ЗНЗ розглядалися такими дослідниками, як О.Силаєва, В.Клепиков, А.Шемшуріна та ін. Аналіз наукових визначень поняття «етична культура» дає змогу зробити висновок про багатоплановість і неоднозначність цього явища.

Так, А.Шемшуріна розглядає етичну культуру як «усвідомлену сформованість та гуманістичну спрямованість ціннісних орієнтацій, духовних потреб і мотивів поведінки в способі життєдіяльності, основою якого є служіння життю, людині, прогресу». Основою етичної культури науковець справедливо вважає гуманістичну систему виховання, яка спирається на джерела етичного знання про людину (праці філософів, етичні традиції народної педагогіки, духовне багатство творів мистецтва, моральний потенціал релігійних вчень). Ключовим компонентом у визначенні етичної культури автор називає ціннісні орієнтації особистості, які втілюють сукупність життєво значущих визначальних моральнісних смислів як еталонів належного. Визначення етичної культури, на думку автора, вирізняється своєю світоглядною основою, а саме підкреслює традиційно вироблений особистістю індивідуальний досвід морально цінних відносин людини [12, с. 11].

В.Клепиков розуміє етичну культуру як «існування культурно-моральнісного простору, який створюється за рахунок постійних і напружених зусиль людини за допомогою моральних норм і традицій, понять і символів і виявляється в духовно-моральних станах, миттєвостях моральнісного катарсису і морально орієнтованому способі життя». В основу етичної культури особистості закладена її моральна культура, яку автор розуміє як «органічний синтез морально орієнтованих цінностей, вироблених людством і засвоєних індивідом» [3, с. 21].

Визначення В.Клепикова, який робить акцент на постійній участі людини у формуванні власного етичного простору, на наш погляд, більш точно відображає сутність поняття. Враховуючи зазначене, **етичну культуру** можна визначити як інтегральну якість особистості, яка охоплює етичні знання, уміння і навички, досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу, людей і самої себе, етичну поведінку, що спираються на активну участь особистості, її суб'єктну роль у самопізнанні і самоформуванні. У цьому визначенні зроблено акцент на особистісному аспекті.

Перспектива розвитку моральності й духовності особистості учня передбачає передусім саморозвиток, самовдосконалення, самореалізацію, які спрямовані на розвиток потенційної моральності індивіда, мають на меті не лише відтворення соціальних відносин, а насамперед їх творчий розвиток і збагачення. Розглянемо декілька визначень цього поняття.

В енциклопедичній літературі розвиток розглядається як «специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного» [10, с. 426].

І.Підласий у теорії педагогіки визначає поняття «розвиток» як «процес кількісних і якісних змін в організмі». Результатом розвитку є становлення людини як біологічної і соціальної істоти. Соціальний

розвиток знаходить своє виявлення у психічному, духовному, інтелектуальному зростанні [7, с. 72].

Важливу роль у розумінні й тлумаченні поняття «розвиток» відіграють дослідження психології. Найчастіше це пов'язано з поняттями розвитку особистості та психіки людини. Аналіз психологічної та педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що учень основної школи вже є сформована особистість, у зв'язку з чим необхідно розглянути сутність цього поняття. У психології є різні підходи до його тлумачення. Особистість розглядається як: система стійких рис індивіда; діяльнісний «Я» суб'єкта; суб'єкт персоналізації; унікальна система особистісних смислів тощо [11, с. 175].

Характерною властивістю особистості є становлення її в процесі розвитку як носія свідомості й самосвідомості. Проблема розвитку особистості є однією з ключових у педагогічній теорії і практиці. У дослідженнях виокремились три підходи до розуміння цього феномену і певних факторів, що впливають на перебіг цього процесу: біологічний, соціологічний, біосоціальний. Сучасна педагогічна наука розглядає особистість як єдине ціле, в якому біологічне невіддільне від соціального. Водночас вирішальну роль у розвитку особистості відіграють соціально-психологічні чинники: мотиви, цілі, інтереси [7, с. 123–124].

Моральний розвиток людини є продуктом її психічного, духовного і соціального розвитку. Як зазначають психологи, моральний розвиток особистості характеризується такими психічними явищами, як моральна саморегуляція (володіння особистістю уміннями регуляції власної поведінки на основі моральних норм), моральна стійкість (сформованість стійких моральних переконань на основі засвоєних моральних принципів), притаманність моральних почуттів (повага, співчуття, емпатія тощо) [11, с. 220–225].

У педагогічній літературі прийнято розглядати процес людського розвитку як такий, що відбувається під впливом трьох генеральних факторів: спадковості, середовища і виховання. Розглянемо зв'язок феномену розвитку особистості з фактором виховання.

Виховання в педагогіці висвітлюється у широкому і вузькому розумінні. Як зауважують В.Лозова і Г.Троцько, поняття «виховання» у широкому сенсі розуміється «як передача і організація засвоєння накопиченого людством соціального досвіду, його духовної культури» [4]. Отже, це поняття охоплює навчання як свою складову. У вузькому значенні «виховання» означає «педагогічно цілеспрямовану організацію діяльності, спілкування людини, які сприяють формуванню у вихованців певного ставлення до навколишнього світу, до самого себе, моральних норм і правил поведінки» [7, с. 5–6].

Більш точним, таким, що відповідає сучасним уявленням педагогіки, на нашу думку, є визначення І.Підласого: «спеціально організована, керована і контрольована взаємодія вихователів і вихованців,

яка своєю кінцевою метою має формування особистості, потрібної і корисної для себе і суспільства» [6, с. 246].

Центральне поняття «виховання» тісно пов'язане з педагогічними термінами, що позначають явища, які мають безпосереднє відношення до виховання: становлення, формування тощо. Становлення відображає «певне умовне досягнення дитиною такого рівня розвитку, коли вона стає здатною самостійно жити в суспільстві, розпоряджатися своєю долею і самостійно вибудовувати свою поведінку, а також володіє здатністю усвідомлювати свої стосунки зі світом і здійснювати відносно стійкий ціннісний вибір». Проте не можна сказати, що особистість зупинилася в розвитку. Тому, на думку П.Підкасистого, необхідно вживати більш гнучке поняття «формування» [5, с. 369].

В.Лозова і Г.Троцько розуміють формування як «процес і результати цілеспрямованих (виховання) і стійких впливів соціальної дійсності на особистість» [4, с. 6].

Точнішим і, на наш погляд, таким, що більше відповідає сутності цього поняття, є визначення, дане П.Підкасистим. Формування особистості автор розуміє як «процес зміни особистості в ході взаємодії її з реальною дійсністю, появу фізичних і соціально-психологічних новоутворень у структурі особистості і, у зв'язку з цим, зміну зовнішніх проявів (форми) особистості, завдяки якій вона існує для інших людей» [5, с. 369–370].

З огляду на сказане, формування етичної культури постає як процес і результат психосоціальних змін особистості дитини, які передбачають ознаки морального розвитку (етичні знання, етичні ідеали, моральні переконання, моральну саморегуляцію, моральні почуття, моральну поведінку).

Величезну роль у формуванні етичної культури (знань, ідеалів, цінностей, переконань, моделей поведінки) людини відіграє навчання. Навчання розуміється як «спільна цілеспрямована діяльність учителя і учнів, під час якої здійснюється розвиток особистості» [8, с. 63]; «процес засвоєння індивідом соціального досвіду, накопиченого людством» [4, с. 6]; «спеціально організований, цілеутворювальний і керований процес взаємодії учителів та учнів, спрямований на засвоєння умінь, навичок, формування світогляду, розвиток розумових сил та потенційних можливостей учнів, закріплення навичок самоосвіти відповідно до поставлених цілей» [5, с. 26].

Формування особистості відбувається у педагогічному процесі. Педагогічний процес – це внутрішньо пов'язана сукупність багатьох процесів, сутність яких полягає в тому, що соціальний досвід перетворюється на якості людини, яку формують. Цілісність педагогічного процесу утворює складну взаємодію всередині нього, котра виявляється: у єдності й самостійності процесів, що його утворюють; у цілісності та супідрядності окремих систем, що входять до нього; у наявності спільного та

збереженні специфічного. Як зазначає І.Підласий, специфіка процесів полягає у збереженні домінантних функцій: навчання спрямоване на навчання, виховання – на виховання, розвиток – на розвиток. Водночас усі ці процеси взаємопов'язані й виконують суміжні функції у цілісному процесі: виховання виконує не лише виховну, а й розвивальну і навчальну функції, навчання – виховну і розвивальну [7, с. 169].

Відповідно до зазначеного, **навчальний процес** – це частина цілісного педагогічного процесу, спрямована на вирішення освітніх і розвивальних завдань. Поряд з цим терміном використовується поняття «процес навчання», що має часову і просторову характеристики (характеризується конкретними місцем і часом здійснення). Отже, **процес навчання** – це цілеспрямована, керована та обмежена у часі й просторі взаємодія педагогів і вихованців, результатом якої є засвоєння знань, умінь, навичок, формування світогляду, розвиток розумових сил та потенційних можливостей учнів, закріплення навичок самоосвіти відповідно до поставлених цілей.

Наше дослідження передбачає формування етичної культури учнів **основної школи** у процесі навчання гуманітарних предметів.

Державні документи дають уявлення про поняття **основна школа**. Так, у Державному стандарті базової і повної середньої освіти, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. №34, зазначено, що «основна школа забезпечує базову загальну середню освіту, що разом із початковою є фундаментом загальноосвітньої підготовки, формує в учнів готовність до вибору і реалізації шляхів подальшого здобуття освіти» [1, с. 1–2].

Тема дослідження також потребує з'ясування сутності поняття **гуманітарні предмети**. Цей термін не має чіткого визначення в науковій та нормативній літературі. Більш поширеним є поняття «гуманітарні науки». «Гуманітарний» (від лат. *humanitas* – людська природа, освіченість; людство) означає такий, що має відношення до свідомості людини й людського суспільства. Гуманітарні науки – це суспільні науки (історія, політекономія, філологія, право та ін.) [9, с. 212].

У Державному стандарті базової і повної середньої освіти гуманітарний блок основної школи представлено у трьох освітніх галузях: 1) мова і література (курси української мови, мов національних меншин, іноземних мов, української і світової літератури); 2) суспільствознавство (курси історії України, світової історії, практичного права, з 2005–2006 н. р. до цього блоку увійшов предмет «Етика» у 5–6-х класах); 3) естетична культура (музична та мистецько-естетична змістові лінії) [1, с. 2–7].

У нашій статті передбачено дослідження формування етичної культури учнів лише засобами перших двох галузей. Аналіз Державного стандарту свідчить: майже 30% гуманітарного блоку відводяться на вивчення мов і літератур, четверту

частину становлять суспільствознавчі предмети, близько 5% часу виділено на навчання етики. На нашу думку, формування етичної культури учнів має бути посилено за рахунок системи предметів гуманітарного блоку.

Отже, нами розглянуто дефініції основних понять, пов'язаних з проблемою формування етичної культури учнів основної школи в процесі навчання гуманітарних предметів, обґрунтовано необхідність використання системи предметів гуманітарного блоку з метою вирішення завдань дослідження. На нашу думку, точні й чіткі дефініції поняттєвого апарату дадуть змогу адекватно використовувати їх у дослідженні.

Можна зробити висновок про те, що розвиток етичної культури учнів основної школи засобами навчальних предметів гуманітарного циклу – це процес і результат вирішення етичних завдань навчання, спрямовані на формування в дітей етичної свідомості, моральних цінностей, переконань, емоційно-ціннісного ставлення до світу, моральної поведінки, що здійснюється на основі гуманістичної парадигми і системного підходу до навчання.

Література

1. *Державний стандарт базової і повної середньої освіти* // Освіта України. – 2004. – №5. – 20 січня 2004 р. – С. 1–2.
2. *Закон України «Про освіту»* [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1060-12>
3. *Клепиков В.Н.* Становление этической культуры старшеклассников / В.Н. Клепиков // Воспитание этической культуры детей и подростков: Вторая Всерос. науч.-практ. конф.: тезисы докладов и сообщений. – М. : РАО, 1998. – С. 21.
4. *Лозова В.І.* Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. для студ. пед. навч. закл. / В.І. Лозова, Г.В. Троцько. – Х. : ХДПІ ім. Г.С. Сковороди, 1998. – 328 с.
5. *Педагогика* : учеб. пособие для студ. пед. вузов и пед. колледжей / под ред. П.Пидкасистого. – М. : Пед. общество России, 2000. – 640 с.
6. *Подласый И.П.* Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов: учеб. пособие для студ. вузов / И.П. Подласый. – М. : ВЛАДОС, 2006. – 365 с.
7. *Подласый И.П.* Педагогика: Новый курс : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед.: в 2 кн. / И.П. Подласый. – М. : ВЛАДОС, 2001. – Кн. 1. Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
8. *Российская педагогическая энциклопедия.* – М. : Больш. рос. энцикл., 1993–1999.
9. *Українська радянська енциклопедія*: у 12 т. – Т. 3. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1979.
10. *Там само.* – Т. 9. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1983.
11. *Фридман Л.Ф.* Психологический справочник учителя / Л.Ф. Фридман, И.Ю. Кулагина. – Второе изд., доп. и перераб. – М. : Совершенство, 1998. – 432 с.
12. *Шемшурин А.И.* Основы этической культуры: книга для учителя / А.И. Шемшурин. – М. : Всерос. центр худ. творчества, 1998. – 130 с.

Анотації

Катерина СЛЕСИК

Розвиток етичної культури учнів основної школи в процесі навчання гуманітарних предметів як дидактична категорія

У статті розглянуто дефініції основних понять, що стосуються проблеми формування етичної культури учнів основної школи в процесі навчання гуманітарних предметів, обґрунтовано необхідність використання системи предметів гуманітарного блоку з метою вирішення завдань дослідження.

Ключові слова: етична культура, гуманітарні предмети, дидактична категорія, основна школа, моральний розвиток, виховання.

Екатерина СЛЕСИК

Развитие этической культуры учащихся основной школы в процессе обучения гуманитарным предметам как дидактическая категория

В статье рассмотрены дефиниции основных понятий, касающихся проблемы формирования этической культуры учащихся основной школы в процессе обучения гуманитарным предметам, обоснована необходимость использования системы предметов гуманитарного блока с целью решения задач исследования.

Ключевые слова: этическая культура, гуманитарные предметы, дидактическая категория, основная школа, нравственное развитие, воспитание.

Kateryna SLESYK

Development of ethical culture of basic school pupils in the process of studies of humanitarian disciplines as a didactic category

The article deals with definitions of basic concepts of the problem of forming the ethical culture of basic school pupils in teaching the humanities, the necessity to use the system of humanitarian unit to meet the challenges of the study.

Keywords: ethical culture, humanities, didactic category, basic school, moral development, education.

